

Katsauksia

voi estää ellipsin: *Lauantaina joukkue hävisi Oulun Kiskolle, ja sunnuntaina se joutui tekemään töitä hartiavoimin ennen kuin pystyi kaatamaan Salin Viestin.* Lauseiden pituuskin vaikuttaa: mitä kauemmas samaviitteiset subjektit joutuvat toisistaan, sitä luontevampaa tekstin kulun kannalta on säilyttää jälkimmäisen lauseen subjekti. Paitsi fyysinen etäisyys tekstissä myös konseptuaalinen etäisyys vaikuttaa tähän.

PIRKKO NUOLIJÄRVEN esitelmä koski suomalaisen sosiaalitoimiston asiakas-keskusteluja. Tutkimusaineisto on videoitu Helsingin seudulla toukokuussa 1989. Keskusteluilla on määräkehyksensä: asiakkaat ovat raha-apua hakevia kuiville pyrkiviä alkoholisteja (enimmäkseen miehiä), ja sosiaalitoimiston virkailijat (enimmäkseen naisia) edustavat tässä instituutiota ja ovat siten valankäyttäjän asemassa. Tällainen vuorovaikutustilanne on erityisen diskreetti, ja siksi siinä käytetään runsaasti erilaisia pehmentimiä (esim. *ehkä, niinku, emmä tiedä, must tuntuu*). Ilmaisua voi lieventää sananvalinnallakin, esim. puhumalla sairaudesta eikä juoppoudesta. Eräänlaisena puolustusmekanismina voi käyttää myös sopivaa puheenaihetta: esim. kipeästä jalasta puhuminen palvelee monia muitakin tarkoituksia kuin pelkän itseismerkityksensä välittämistä. Interaktio rakentuu tällöin tulkintakeinojen molemminpuoliselle hallinnalle. Osanottajien sosiaaliset roolit ovat tilanteessa koko ajan mukana vuorovaikutuksen voimasuhteita säätellessä, väliin pinnemällä, väliin taustemmalla vaikuttaen.

RAIJA LEHTINEN selosti kielitoimiston puhelinneuvonnan toimintaa. Kielineuvontaan tulee päivittäin 60–80 puhelua ja yhteensä yli 100 kysymystä. Vuosittain vastataan yli 20 000 kielenkäyttöä koskevaan kysymykseen. Valtaosa (70 %) tiedusteluista koskee kielen teknistä puolta: ortografiaa, taivutusta, sanarakennetta ja syntaksia. Pienempi osa (30 %) kysymyksistä koskee seikkoja, joihin ei löydy käsikirjoista yksiselitteistä vastausta, esim. sananvalintaa tai tyy-

likysymyksiä.

KAARINA KARTTUNEN pohti »Onko radiossa ja televisiossa puhuttava hyvää kieltä?» Radiotoiminnan alkaessa radion tehtäviksi määriteltiin tiedon välittäminen ja kansan sivistäminen. Journalistinen perinne on edellyttänyt, että radiolähetyksissä käytetään hyvää yleiskieltä. Tällainen kirjallispohjainen kieli on kuitenkin persoonaton väline, josta puuttuu kuulijan ja puhujan välinen vuorovaikutus, ja etenkin nuoret vierastavat sitä. Ensimmäisenä hyvän kielen myyttiä alkoivat rikkoa kaupalliset paikallisradiot, jotka ovat ottaneet asiakseen kuulijan viihdyttämisen ja kohtelevat tätä tasavertaisena kumppanina. Televisio on taas välineenä luontojaan radiota pinnallisempi ja fiktiivisempi. Karttusen mielestä radiossa on edelleenkin puhuttava hyvää kieltä, mutta vanhoja kriteerejä on lavennettava. Kirjakielen normit eivät enää riitä; tavoitteena on oltava ainakin illuusio luontevasta puhekielestä.

VESA KOIVISTO

*

Muut itämerensuomalaiset kielet

Debrecenin kongressin osanottajapaljouden saattoi havaita hyvin konkreettisesti itämerensuomalaisten (seur. ims.) kielten osalta. Neljän esitelmäpäivän kuluessa kertyi ims. sektiossa esityksiä yli viisikymmentä — suomihan muodostaa tällaisilla foorumeilla oman haaransa. Muissakin sektioissa, yleisistunnoissa ja katsauksissa uralilaisten kielten murrettutkimukseen sivuttiin tätä uralilaisten kielten haaraa, mutta rajoitun seuraavassa ims. kielten nimikkosektion saaton.

Esitelmät tarjosivat hyvin vaihtelevaa kuunneltavaa monilta kielentutkimuksen alueilta. Kielten morfologista ja syntaktista rakennetta kartoitettiin sekä synkronian että diakronian näkökulmasta, si-

tä tarkasteltiin puhekielenä tai kontrastiivisesti johonkin toiseen kieleen verrattuna. Vaikka tematiikka ymmärrettävästi vaihtelikin paljon, pääpaino ja suurin huomio lankesi kielikontakteille.

Eri kielistä oli useimmin esillä viro mutta eräissä esitelmissä oli rajoitettu myös jonkin pienemmän kielen rakenteen tarkasteluun. Tiina Kukk käsitteli liivin sisäpaikallissijojen funktioita, Jarmo Elomaa vatjan astevaihtelua, Pekka Zaikov karjalan kielen imperfektiä ja Aime Kährik – tosin ei itse läsnä – symposiumiesitelmien kokoelmassa vepsän pronomiinien taivutusta. Pääpiirtein jako oli kuitenkin hyvin perinnäinen: suomea ja viroa on tutkittu perusteellisesti monelta kannalta, mutta muiden ims. kielten osaksi on tullut olla edellisten lähisukukieliä ja toimia niiden tutkimuksen apuvälineinä.

Itämerensuomalainen symposiumi

Kielikontaktit olivat ims. kielten osuuden aloittaneen symposiumin esitelmien yhteinen nimittäjä. Symposiumiesitelmät ja ennakoita laaditut kommentit oli koottu yksiin kansiin (*Itämerensuomalaiset kielikontaktit; Läänemeresoome keelekontaktid*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61; Helsinki 1990.). Sinänsä onnistunutta artikkelikokoelmaa ja siistiä ulkoasua häiritsevät vain useat painovirheet sekä käsin piirrettyjen erikoismerkkien tuoma kotitekoisuuden leima. Ikävimmän näköisiä ovat graafiset miniatyyriluonnokset joiden tehtävänä on esittää kyrillisiä kirjaimia.

PAUL ALVRE tarkasteli itämerensuomalaisten kielten keskinäisiä suhteita yhdeksän nimitykselliseen liittyvän piirteeseen – kuuden sijapäätteen ja kolmen monikkotyypin – valossa. Alvre on käsittelemisensä elementtien avulla pyrkinyt ratkaisemaan koillisviron, vatjan ja inkeroisen aseman niiden lähisukukieliin nähden. Käyttämiensä kriteerien perusteella hän on laajentanut aluetta myös kaakkoissuomalaisiin murteisiin

ja katsoo kyseessä olevan alueen muodostavan kieliliiton.

EINO KOPONEN selvitteli liivin ja viron sanastoyhtäläisyyksien valossa ims. kielten keskinäisiä suhteita, erityisesti eteläitämerensuomen kannalta. Jätettyään pois laskuista nuoriksi tulkittavat saksalaiset, latvialaiset, venäläiset ja ruotsalaiset lainasanat Koponen jäsenteli tutkimansa perusvartalot kolmeen ryhmään: 1) yleisitämerensuomalaiset, 2) länsi-ims., jotka esiintyvät liivissä, etelä- ja pohjoisvirossa sekä suomessa, 3) eteläims. perusvartalot. Vaikka Koponen kielsi ehdottavansa tällä perusteella uudenlaista luokittelua ims. kielille, eteläims. perspektiivi on yksi näkökulma lisää yrityksiin saada ims. kielten keskinäiset suhteet näyttämään suhteellisen säännöllisiltä – kuva vaihtelee sen mukaan, millä puolella lahtea painopiste on.

Toisenlaisesta näkökulmasta tarkasteli ims. kielten piirteiden yhtäläisyyksiä TUOMO TUOMI, jonka tutkittavana olivat monikon tunnusten konvergenssi ja geneettinen samuus. Pohdiskeltuaan kysymystä lähinnä suomen murteissa tavattavien monikkotyyppien pohjalta kirjoittaja päätteli vain *IOi*-monikon olevan eri tytärikielissä samalähtöinen. Muut monikkotyypit ovat rinnakkaiskehityksen tulosta.

SEPPO SUHONEN, LEMBIT VABA ja TIITREIN VIITSO tarkastelivat ims. kielten kosketuksia indoeurooppalaisiin kieliin. Suhonen esitti tiiviin katsauksen vieraiden kielten vaikutuksesta ims. kielten lause-, äänne- ja muotorakenteeseenkin. Tarkastelun kohteena olivat vanha, ims. ja saamen eroamiseen johtanut indoeurooppalainen vaikutus, ja toisaalta nuori venäjän vaikutus itäisiin ims. kieliin tai latvian vaikutus liiviin, siis kaikki ims. erilliskehityksen aikaiset kontaktit ieur. kielten kanssa. Esitetystä tutkimuskatsauksesta käy ilmi, kuinka morfologia näyttäisi olevan vaikeimmin vieraan vaikutuksen tavoitettavissa. Morfologiaan asti ulottuvaa interferenssiä edeltää voimakas vaikutus syntaksiin ja muihin kielen tasoihin.

Katsauksia

Tervetulleen täydennyksen vanhojen ims.-balttilaisiin kontaktien tutkimukseen ja Terho Itkosen, Pekka Sammalahden sekä Seppo Suhosen laskelmiin toi Lembit Vaba, joka tarkasteli vanhojen balttilaislainojen levikkiä virossa (pohjois-, etelä- ja koillisviro omina ryhminään) ja liivissä. Uusia etymologioita hän ei niinkään tarjoillut. Aineisto oli kutakuinkin sama kuin edellisillä tutkijoilla; lähes kaikilla lainoilla on vastine myös suomessa. Eteläisiä ims. kieliä analysoidessaan Vaba päätteli jo liiviläisten esi-isien eläneen ims. kielialueen reunalla, mistä todistaa suhteellisen pieni liivissä tavattavien vanhojen balttilaislainojen määrä. Hän olettaa esiliivin joutuneen vain epäsuorasti vanhan balttilaisen vaikutuksen alaiseksi. Toisaalta pitkäaikainen liiviläis-latvialainen kaksikielisyys on epäilemättä aiheuttanut keskeisiä myöhempiä muutoksia liivin kielen perustaanastoonkin.

Suhteellisen varhain on kiinnitetty huomiota siihen, että eräät balttilaiset lainat (*heinä, reisi, seiväs* yms.) on substituoitu ims.-saamelaisissa kielissä vaihtelevalla tavalla. Viitso sovitteli kieliaineistoaan ja ims. esihistoriaa arkeologian antamiin kehyksiin. Mordvasa tavattavien balttilaislainojen perusteella Viitso päättelee balttilais-ims. – ja siis ainakin välillisesti saamelaisiin ja mordvalaisiin ulottuneiden – kontaktien alkaneen jo silloin, kun itämerensuomalaisten esi-isiä asusti Volgan yläjuoksulla. Jorma Koivulehto ruotii kommentissaan yksityiskohtaisesti Viitson tarkasteleman sanatyypin (ensi tavussa **ai* ja **ei* -diftongin sisältävät balttilaislainat) ims. substituutioihin liittyviä ongelmia sekä Viitson selityksen heikkouksia. Balttilaisten lainojen lisäksi Viitso tarkasteli myös vanhojen slaavilaislainojen alkuperään liittyviä kysymyksiä.

Viime aikoina paljon esillä olleet »itäiset ims. kielet» saivat runsaasti huomiota myös Debrecenissä. HEIKKI LESKINEN pohdiskeli vepsän, karjalan ja inkeröisen asemaa äännekriteerien pohjalta. Etelä-

karjalassa ja aunuksessa esiintyvä astevaihtelusuhde (*jalga : jallan, kärgi : kärren* -tyypit; heikossa asteessa kaksoiskonsonantti) selittyy hänen mukaansa saman, kahden eri kielimuodon törmäyksen pohjalta, jonka Terho Itkonen on katsonut synnyttäneen aunukselaismurteet. Inkeröinen poikkeaa muista muinaiskarjalan tytärkielistä siltä osin, ettei siinä esiinny liudennusta. Vepsän tunnusomaisimpia piirteitä ovat klusiilien astevaihtelun puuttuminen, pitkien (pääpainollisten) vokaalien lyheneminen sekä sisä- ja loppuheitto. Nämä vepsän luonteenomaisuudet eivät kuitenkaan esiinny muissa tämän ryhmän kielissä. Astevaihteluttomuus erottaa tunnetusti paitsi vepsän myös liivin lähisukukielistään; kaksi vm. ominaisuutta taas tavataan myös suomen lounaismurteissa ja virossa. Vähemmän tunnettua on se, että sisä- ja loppuheittoa esiintyy myös Djoržan kielisaarekkeella Tverissä, kuten ilmeni Jaan Öispuun esitelmästä.

Leskinen ei pidä viron ja vepsän sisä- ja loppuheittoisuutta geneettisesti samalähtöisinä mutta kokeilee viron ja suomen lounaismurteiden synkopeelle ja apokopeelle tarjottujen selitysmallien toimivuutta vepsän osalta. Arvo Eek ja Toomas Help (1986) ovat selittäneet viron sisä- ja loppuheiton germaanisten (ja balttilaistenkin) kielten – lähinnä kai saksan – aiheuttamaksi; germaanisten kielten sentraalistunut paino on vaikuttanut painottomien vokaalien katoon, ja samaa Eek ja Help ovat arvelleet myös viron vokaalikadon syyksi. Mahdollisen germaanilähtöisyyden, vepsän osalta varjagivaikutuksen, aiheuttamana Leskinen ei vokaalien katoa pidä. Sen sijaan hän tarjoaa selitykseksi venäjän vaikutusta ja venäjän liikkuvaa sanapainoa, joka on muuttanut alkuperäistä kvantiteetti- ja painotussysteemiä. Tätä ympäripyöreästi esitettyä ajatusta voisi kehittää parin lauseen verran edelleen. Venäjän kannaltahan liikkuva sanapaino täyttää esimerkiksi sen merkitystä erottavan funktion, joka kvantiteettikorrelaatiolla on useissa muissa kielissä. Välittömämpi

syy vepsän astevaihtelun puuttumiseen ja vokaalien lyhenemiseen kuin liikkuva sanapaino voisi olla yksinkertaisesti kvantiteettikorrelaation puuttuminen venäjistä. Jos astevaihtelun oletetaan esiintyneen vepsässä, edellyttäisivät näin syvälle menevät, morfofonologisen vaihtelun tasoittaneet muutokset kuitenkin hyvin vahvaa ja pitkäaikaista vierasta vaikutusta. Venäjän vaikutus vepsän rakenteeseen niin äänneellisesti kuin syntaktisesti on kiistaton, osin siksi, että se on näkyvästi kohdistunut pintarakenteeseen. Ajatus, että myös vepsän morfofonologia selittyisi tältä pohjalta, vaatisi vielä tuekseen lisäperusteita.

Venäjän vaikutusta itäisiin ims. kieliin tarkastelivat myös VESA KOIVISTO ja TAPANI LEHTINEN. Kummankin lähtökohdista olivat eräät verbijohdoskategoriat, jotka ovat alkujaan olleet ims. ilmiöitä. Sekä Koiviston että Lehtisen tavoitteena on ollut osoittaa venäjän vaikutus näiden kategorioiden produktiivistumiseen. Koivisto on pohtinut venäjän suhdetta karjalan refleksiiviverbeihin, ja Lehtinen on analysoinut venäjän aspektien heijastumia vepsän frekventatiivi- ja momentaaniverbien käytössä.

Sektioesitelmät

Symposiumin satoa täydensivät useat sektioesitelmät. MUUSA OJANEN esitti tilastollisia laskelmia kopulalauseen yleisyydestä lyydissä ja vepsässä. Vertailukohteina olivat vuosiin 1900, 1934 ja 1960 ajoittuvat tekstit. Vaikka kopulattomia lauseita on esiintynyt vanhastaan sekä venäjässä että ims. puolella, on venäjän vaikutus havaittavissa selvästi myös tarkasteltavalla alueella. Vepsän murteita verrattaessa kopulattomien lauseiden osuus kasvaa etelään päin mentäessä; yleisimpiä kopulattomat lauseet ovat olleet etelävepsässä, ja harvinaisimpia ne ovat äänisvepsässä.

Itäisille ims. kielille hyvin luonteenomaista piirrettä, passiivin ja monikon 3. persoonan suhdetta ja passiivisubstitiution yleisyyttä eri tempuksissa analy-

soi ILKKA SAVIJÄRVI. Monikon 3. persoonan sijasta käytetään passiivia jonkin verran myös inkeroisurteissa, vatjassa ja koillisvirossa. Ariste on katsonut ilmiön olevan vatjassa venäjän vaikutusta, ja Nirvin mukaan syy saattaisi löytyä inkeroisurteista. Savijärvi piti kyseenalaisena sellaista arviota, että venäläinen vaikutus olisi jo tämän vuosituhannen alussa kyennyt synnyttämään tämän vanhan karjalaispiirteen.

JAAN ÖISPUU tarkasteli Tverissä puhuttavien eteläkarjalaisten murteiden luokittelua ja arvosteli suhteellisen harvoihin äännekkriteereihin perustuvan jaottelun epävarmuutta. Alueen murteiden luokittelu on lähtöisin vasta sotien jälkeiseltä ajalta.

Suhteellisen tavallista lauseopillista suhdetta, ekvatiivisuutta on lähes kielessä kuin kielessä ilmaistu perifrastisilla, analyttisillä rakenteilla. MATTI PUNTTILA vertaili yhdenvertaisuuden ilmaismista ims. kielissä ja eri tyyppien levikkiä. Tätä suhdetta ovat ilmaisseet johtimet ja muut morfologiset elementit, joisain tapauksissa myös sanaliitot (*pata-musta*), mutta mitään yhtenäistä mallia ei esiinny.

Sanaston valossa kartoittivat ims. kielten historiaa OSMO NIKKILÄ ja SIRKKA-LIISA HAHMO. Nikkilän sanastollinen tutkimus »Itäisen itämerensuomen vanhoista germaanisperäisistä lainasanoista» täydensi aikaisempia etymologioita ja varsinkin Jorma Koivulehdon viitoittamia käsityksiä indoeurooppalaisten sanojen lainautumisesta ims. kieliin usealla eri taholla. Kuten usein sanastolevikkiä kartoitettaessa, myös tähän kategoriaan kuuluvista sanoista ilmenee se, että naapuruudessa eläneissä kielissä yhteisiä sanoja on enemmän kuin esim. kahdessa toisistaan etäällä puhutussa kielessä. Vepsässä asti esiintyviä sanoja Nikkilä luetteli 10. Suomen itämurteissa sekä karjalassa ja lyydissä esiintyviä sanoja löytyy 22, ja vain suomen itämurteissa esiintyviä on Nikkilän mukaan 19. Jokaiseen ryhmään Nikkilällä oli täydennyksenä neljä uutta etymologiaa.

Hahmo taas tarkasteli itämerensuomen *-n:*-ne- -vartaloisten nominien ikää. Vanhimmille tällä tavoin taipuville sanoille on ehdotettu vastineita samoje-dikielistä asti. Pohdiskeluihin ims. konsonanttivartalaisuuden iästä liittyy ongelma, onko tämällytyypissä sanoissa kyseessä ollenkaan johdin vai pikemmin hyvin vanha vartalotyypä.

Kielikontaktit, kongressin teema, painottuivat myös esitelmissä, joiden lähtökohtana oli viro. Siperiassa asuneiden virolaisten kosketukset muunkielisiin kansoihin olivat JÜRI VIKBERGIN aiheena. Vaikka viro on siellä nykyään säilynyt enää muutamien ihmisten puhumana, on 1800-luvun puolella muodostunut virolaisväestöä ollut välillä runsaastikin (vuonna 1918 40 000). Kosketuksia ei ole ollut niinkään paikalliseen alkuperäisväestöön kuin muihin luterilaisiin (suomalaisiin, latvialaisiin, saksalaisiin) ja venäläisiin. Viikberg rajasi päähuomionsa suomen kielen vaikutukseen, josta oli esittää monenlaisia esimerkkejä (*ainagi, kargulane, tühm, kinama*). Joiltain osin (*juod, tüöle, iemal; mb-komparatiivi; mon. 1. pers. pääte -mme*) jäi kuitenkin epäselväksi, onko välttämättä oletettava suomalaista vaikutusta vai saattaisiko virolainen murrepohja selittää ilmiön. Viron ja suomen suhteita pohti myös HANNU REMES, joka tarkasteli suomalaislajien kotiutumista viron kirjakieleen ja sen taivutusparadigmoihin.

Ruotsin ja viron kielen kosketukset olivat esillä kahdessa esitelmässä. EVI JUHKAM täydensi Paul Aristen, Huno Rätsepin ja Raimo Raagin havaintoja seulomalla lause(ke)rakenteiden lainautumista viron murteisiin. Päinvastaiselta kannalta asiaa pohti UILE KÄRK-REMES, joka kartoitti vironruotsalaisten kielenkäyttöä ja -vaihtoa toisen maailmansodan jälkeen.

RIHO GRÜNTAL

*

Volgalaiset kielet

Mordvasta ja marista pidettiin kahtena päivänä yhteensä 27 esitelmää kielitieteen sektiossa. Hallitseva kieli oli venäjä; 20 esitelmää pidettiin venäjäksi, kuusi saksaksi ja yksi englanniksi. Näistä on painettuina 25 abstraktia: yksi ranskaksi, neljä saksaksi, viisi venäjäksi ja 15 englanniksi. Esitelmätoimijöistä yksi oli ranskalainen, kolme suomalaista, neljä unkarilaista, kuusi marilaista ja 13 mordvalaista. Ainoastaan yksi mokšamordvalainen uskaltanut puhumaan saksaksi. Unkarilaisten panoksen piti olla vahvempi, mutta yksi heistä oli sairastunut eikä eräs toinen ollut saanut esitelmäänsä ajoissa valmiiksi kongressin järjestelykiireiden vuoksi. Peräti 19 esitelmää liittyi mordvaan, seitsemän mariin ja yksi molempiin.

GÁBOR ZAICZ oli ersän ja mokšan kiinteitä ja vapaita morfeemeja ja etymologista sanastoa vertaamalla päätynt siihen, ettei niissä ole kovin merkittäviä eroja, jotka estäisivät yhteisen kirjakielen kehittämisen. Etymologisen sanakirjan sanat eivät kuitenkaan kohoa frekvenssiliistoilla kovinkaan korkealle, joten ne eivät ole hyvä samankaltaisuuden mittari. Kuvaavampaa voisi olla verrata vaikkapa kummankin kielen 1000:ta yleisintä sanaa. Yleisön joukosta huomautettiin vielä, että suomen ja viron vertailu antaisi varmaan hyvin samanlaisen tuloksen, mutta silti kukaan ei ehdota niille yhteistä kirjakieltä.

GRIGORI JERMUŠKIN käsitteli ersän Ylä-Pjanzinin murteen assimilaattoria ilmiöitä. Tässä murteessa konsonantit *ž* ja *ž* sulautuvat vokaalin ja liudentuneen konsonantin etisessä asemassa yhteen *ž*:ksi. *š*, *ž* ja *č* menettävät »suhuisuutensa» tietyin edellytyksin. Fonologian alalta oli myös OSIP POLJAKOVIN aihe: sgr. **η*:n kehitys mordvassa. Erillinen *η*-foneemi on säilynyt joissakin ersän murteissa sananloppuisena sekä mokšan kirjakielessä *k*:n ja *g*:n edellä. Kaikkiaan sgr. **η*:ää edustaa nykymordvassa hyvin monta foneemia; esitelmätoimijan mukaan